



20-дәріс



ҚАЗАҚСТАННЫҢ  
АШЫҚ  
УНИВЕРСИТЕТІ

# ЭСТЕТИКА

## Модернизм





## МОДЕРНИЗМ

1. Модернизмнің ерекшеліктері
2. Символизм
3. Акмеизм
4. Футуризм
5. Примитивизм
6. Кубизм
7. Абстракционизм
- Супрематизм
8. Лучизм

Құрметті тыңдаушылар, өнер теориясының тарихы бойынша кезеңдік жүйеде құрылған дәрістер ретін жалғастырамыз. Бүгін Символизм, Акмеизм, Футуризм, Примитивизм, Кубизм, Абстракционизм, Супрематизм, Лучизм сияқты көркем стильдерді топтартыратын көркемдік бағыт – модернизмді қарастырамыз. Қазақстандық мәдениеттану ғылымының көрнекті өкілі, модерн және постмодерн саласының білгір маманы, осы бағыт теоретиктерінің шығармаларын өз тілінде оқып-зерттеген ғалым, профессор Бекет Ғалымжанұлы Нұржанов пайымдаулары, дәл осы тақырыптарға қатысты құнды ақпарат көзі болмақ. Оның пайымдауы бойынша, модерннің қалыптасуы бір уақытта бір-бірін жоққа шығаратын екі сызық бойынша жүреді – бейнелі көркемдіктің жаңа құралдары ретінде елес, қиялды зерттеу сызығы, бұрынғы теоретикалық, құдыреттілікке қарсы жаңа адами шынайылықты іздеу сызығы. Модернизмнің қалыптасуын түсіндіру мәселесіне келетін болсақ, біріншіден, классицизм мен модернизмді қарсы қоядан басталса, екіншіден, модернизм тек көркемдік құбылыс, өнердің классикалық ережелерін жоққа шығаратын жаңа көркемдік тәжірибе ретінде қарастырылды. Бұл мағынада қабылданған модернизм кескіндеме өнерінің жаңа бағыттарында көрініс тапты. Осыдан классицистер мен модернистер модернизмнің пайда болуының тарихи уақытын – XIX-XX ғасырлар тоғысында деп топшылайды. Профессор Нұржанов модерннің алты тарихи формасы деп тұжырымдайды. Көркем модернизм өз кезеңінің әлеуметтік және саяси мәселелерінен алшақ болды деп айта алмаймыз, керісінше, көптеген модернистік мектептер төңкерістік саяси қоғалыстар ретінде де өздерін көрсетті, дегенмен де шынайылықты түрлендіруде олар басты рөлді өнерге жүктеді. Модернизмді бағалау мен айқындау қиындығы зерттеушілер бұл терминге әр түрлі мағына бергендігімен де байланысты. Біреулер оны өзіне сәйкес мәдени және әлеуметтік институттары бар, жаңа қоғамдық формация ретінде түсінсе, келесілер, өзіне тән құндылықтары, көзқарастары, түсініктері мен сенімдері бар мәдени тип ретінде, ал өзгелері өзіне тиесілі ақыл-парасат, ғылым мен рационалдылық, прогресс, жаңашылдық, заманауилық түсініктерін жинақтаған жүйе ретінде қабылдайды. Мұндай ыңғайлардың әрқайсысы модернизмді зерттеу әдістемелері мен бағалаудағы ерекшеліктерді ғана емес, оның кезеңделуі, пайда болу уақыты мен себептері, даму кезеңдері, қазіргі жағдайы деген сияқты тұстардың да айырмашылығын ашады. Сол кезде модернизм, өзінің тарихы, пайда болу шарттары мен сипатты белгілері бар көптеген «модернизмдерге» бөлінеді.

Жай ғана көркемдік емес, ауқымды әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде түсіндірілетін модернизм, модернистік көркемдік сын ұсынғаннан басқа өзінің негіздерін, пайда болу шарттарын, мүлдем өзге «сипатты белгілерін» зерттеуді талап етті. Осылайша, бұлай түсіндірілетін модернизм онтологиялық, эпистемологиялық, әлеуметтік, экономикалық, саяси және психологиялық негіздермен байланысып, бір жағынан феодалдық немесе аграрлықтан, екінші жағынан туындап келе жатқан постмодернистіктен ерекшеленетін қоғам типіне айналды. Модернизмнің қандай қоғам типіне жататындығы анық болмағандықтан, оның хронологиялық шектері де нақты болмай отыр.

Юрий Борев өзінің «Эстетика» оқулығында «Модернизмнің теориялық негіздері – XX ғасырдың басындағы интуитивизм, фрейдизм, прагматизм, неопозитивизм сияқты философиялық және эстетикалық идеялардың жиынтығы. Модернистік үрдістер тек философиялық және эстетикалық тұжырымдамаларға ғана емес, сонымен бірге «жойылған» формасында белгілі бір ұғымдарға ие болатын басқа да мәдени құбылыстарға негізделген. Модернизм – көркемдік бағытты біріктіретін көркем дәуір, оның көркемдік тұжырымдамасы тарихты жеделдету және адамдарға қысым көрсету. Авангардизмнің ең толық іске асу кезеңі. Модернизмнің кезеңінде көркем бағыттардың дамуы мен өзгеруі жылдам өтті» деп атап өтеді.

Осы ретте профессор Бекет Нұржанов: «Ең басында оның пайда болуы XIX-XX ғасырларға қатысты десе, кейін индустриалдық төңкеріс уақытына, яғни XIX ғасырдың ортасына тиесілі етті, сосын XVIII



ғасырдағы Ағартушылық дәуірі десе, XVII ғасырдың басындағы Жаңа Заман мен капитализмнің пайда болуымен, бүгінгі таңда көп жағдайда Қайта Өрлеу дәуірі және Реформациямен байланыстырады» деп пайымдайды.

Бұл мәселені қазақстандық ғалым, философия тарихы мен теориясының маманы, профессор Серік Мырзалы да бірқатар зерттеулер жасаған. Оның зерттеулері бойынша: ««Модернизм» деген ұғымның өзі бірмағыналықтан алыс жатқандықтан, бұл жерде мүлдем әртүрлі түсініктерге кең жол ашылады. Орыс тілінде бұл термин, басқа еуропалық тілдерге қарағанда, тым тар мағынасында қолданылады. Сол себепті орыс тіліндегі қолдануында «модерн» – эстетикалық ұғым. Ол өнер тарихында белгілі бір дәуірге және белгілі бір көркем стильмен (мысалы, XIX ғасырдың соңы, XX ғасырдың басындағы сәулет құбылысы сияқты модерн) бекітілген. Ал еуропалық тілдерде «модерн» тым ұзақ кезеңді, бастауы әдетте Жаңа заманға жатқызылатын кезеңді белгілейді. Бірақ терминнің өзі ерте Ортағасырда пайда болған. Модернистер деп Қасиетті Жазудың қағидалық мәтінімен келіспеген және оның жаңа, шіркеу бекіткеннен бөлек нұсқасын ұсынған христиандар аталған. Сонымен, модернизм (лат. Modernus – жаңа, қазіргі заманға сай) – мәдениеттану, өнертану, әдебиеттану, дінтану және философияда әртүрлі мектептерді, стильдерді, жаңашылдыққа және алдыңғы дәстүрлерді қайта қарауға, тіпті олардан қол үзуге бағытталған ағымдар мен стратегияларды сипаттау үшін пайдаланылатын термин. Ал ғылымда әлі күнге дейін модернизмнің жалпыға бірдей қабылданған тұжырымдамасы қалыптаспағандықтан, әртүрлі авторлар бұл терминді түрлі-түрлі мағыналарда қолданады. Әдетте, модернизмге төмендегілер жатқызылады:

– бейнелеу өнерінде – импрессионизм және постимпрессионизм, модерн, символизм, фовизм, кубизм, футуризм, дадаизм, сюрреализм, экспрессионизм, абстракционизм және басқалары».

Юрий Боров өз зерттеулерінде, айтып өткеніміздей, модернизм дәуірін сегіз көркем стильмен сипаттап, түсіндіреді. Енді соларды қысқаша сипаттауға көшейік:

Бірінші тоқталатын бағытымыз – символизм (грек тілінен Symbolisme - таңба, эмблема, белгі, символ) – XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында француз және орыс поэзиясында кеңінен ұсынылған модернизм дәуірінің көркемдік бағыты, көркемдік концепиясы ретінде ақынның арманы – махаббат пен әдемі ханым деп белгіледі. Символизм Францияда пайда болды. Оның шеберлері Боделай, Малларме, Верлен және Рамбо болды. Символизм әлемдегі немесе оның болашағының толық шынайылығына күмән келтірген желдің шамының жалыны сияқты тербелетін адамның әлемге деген көзқарасын көрсетеді.

Келесі бағыт акмеизм, ол бойынша ақын – әлемнің мақтан тұтарлық билеушісі, құпиясын ашып, оның хаосын жеңуші.

XX ғасырдың басындағы орыс әдебиетінің көркемдік бағыты – акмеизм.

Акмеизмнің символизмі, оның мазасыздығы, мағынасы анық болмауы.

Акмеизм шынайы әлемнің объективтілігін, адамның сезімінің шынайылығын, алғашқы эмоциялардың поэзиясын, ең алдымен табиғи ұстанымын, адам мен әлемнің бұрынғы өмірін жеткізуге ұмтылды.

Акмеизм 1920 жылдардың басында аяқталды.

Қарастыратын кезекті бағыт – футуризм, ол – әлемнің урбандалған хаосындағы жауынгерлік тұлға дегенді білдіреді..

«Футуризм» термині Испания ғалымы Габриэль Аломар 1905 жылы L'Avens журналында «El Futurismo» мақаласын жариялаған кезде пайда болды. Көркемдік бағыт ретінде футуризм XIX ғасырдың басында Италияда туындады. Бұл мәдени, экономикалық және саяси өмірдің тоқырауына көркемдік жауап болды. Футуристер урбанизацияны, саланы дамытуды, материалдық құндылықтарды идеаландырды.

Футуризм – бұл әлемдегі урбанистік ұйымдасқан хаоста агрессивті жауынгерлік тұлғаны қалыптастыратын модернизм дәуірінің көркемдік бағыты.

Футуризмнің анықтайтын көркем факторы – динамика. Футуризм тыныштандырушы шектеусіз тәжірибе қағидатын орындайды және әдебиет, кескіндеме, музыка және театрда инновациялық шешімдерге қол жеткізді.

Футуризм эстетикасындағы шығармашылық үдеріс табиғатта импульстік және өздігінен жүреді. Бұл өнер көшелердің дыбыстарын тыңдап, әлемнің қалалық хаосын дәл жеткізуге және көбейтуге тырысты.

Модернизм дәуірінің тағы да бір бағыты – примитивизм, ол – адам мен әлемді жеңілдету деп сипатталады.

Примитивизм адам мен әлемді жеңілдететін көркемдік бағдар болып табылады, қуанышты және қарапайым, «ересек» күрделіліктен тыс, әлемді балалардың көзімен көруге ұмтылады, бұл ұмтылыс примитивтің күшті және әлсіз тұстарын тудырады. .

Примитивизм күрделі әлемнің негізгі жоспарларын жинауға тырысады, онда қуанышты және түсінікті түстер мен сызықтарды іздейді. Примитивизм – бұл шындыққа қарсы: әлем қиын болғанымен, суретші



оны жеңілдетеді.

Примитивизм өркеніетке және техникалық жетістіктерге, табиғатқа және онымен адамға байланысты. Примитивизм – индустрияландыруға, прогресске қарсы.

Ал енді өзіндік сипаттамаға ие кубизм бағыты да осы кезең бөлігіне жастады.

Кубизмнің алғашқы туындылары шамамен 1910 жылы пайда болды 10-шы жылдардың басында кубизм эстетикасының принциптері көркем шығармашылықтың барлық салаларына қолданылады. П. Пикассо, А. Лоуренс, Дж.Липшиц бірінші мүсіндерді жасайды.

Кубизм адам мен әлемді геометриялық жеңілдетеді. Кубизм әмбебап тілге ұмтылады, бұл интернационализмге және демократияға бағдарланған дәуірдің негізгі ұстанымдарына сәйкес келеді.

Кубизм әлем құбылыстарының қарапайым кеңістіктік құрылымдарын табуға тырысты: өмірдің барлық алуантүрлігі қарапайым тригонометриялық және геометриялық үлгілерге дейін төмендетілді. Кубизм – бұл құбылыстардың стереометриялық жеңілдетілуіне бағытталған примитивизм.

Кубизмнің ерекше сипаты: геометриялық тұрақты фигуралар арқылы әлемді көру.

Келесі кезекті қарастыратын стиль – абстракционизм, оны – адамның қарапайым және иллюзорлық шындықтан құтылуы деп сипаттауға болады.

Абстракционизм – XX ғасыр өнерінің көркемдік бағыты, адамның қарапайым және иллюзорлық шындықтан құтылу қажеттілігін анықтайтын көркемдік тұжырымдамасы.

Абстракцияның еңбектері өмірдің өзіндік нысандарынан ажыратылып, суретшінің субъективті түс әсерін және қиялын бейнелейді. В.Кандинский, П. М Mondrian, В.Татлин, К.Малевич үшін абстракция – бұл ішкі иммиграция, ішкі әлемге шығу, шындықтан алыстау.

Дерексіз өнерде екі ағыс қалыптасты.

Дерек өнері бояғышты, ритмді және кескіндеу динамикасын байытады, көрнекіден бастап экспресстікке назар аударды, заманауи сәулетте жаңа пластикалық шешімдер іздеуді ынталандырды.

Супрематизм (терминнің авторы және тиісті көркем құбылыс Қазимир Малевич) – бұл абстракционизмнің ағымы, оның ерекшеліктерін айқындай түседі. Супрематизмнің эстетикасы мен поэтикасы әмбебап бейнелі формулалар мен композицияларды – геометриялық тұрақты элементтерден жасалған мінсіз конструкцияларды бекітеді.

Малевич Супрематизмді үш кезеңге бөледі: қара, түсті және ақ. Соңғы кезеңде суретші ақ фонда ақ түсті нысандарды жаза бастады.

Дерексіз суретші ол әлі де өмір сүрген және ол сенетін шындықта «ерік-жігер мен идеялар әлемін» қалдырады. Малевич өзінің дерексіз нысандарына кетуінің мағынасын мынадай түрде білдірді: «Сезімталдықты сезінуден басқа ешқандай шындық жоқ ... мен сезімталдық менің өмірімнің бірден-бір мәніне айналды. Мен бейнелеген нәрсе «бос шаршы» емес, алайда, жалған түсінік».

Сюжеттік, сызба, кеңістіктік перспектива (олардың дәстүрлі түсініктерінде) супрематизмде жоқ, анықтайтын факторлар – геометриялық пішін және ашық түсті. Супрематизм кубизмнің және футуризмнің дәстүрлеріне негізделген.

Және де талдайтын келесі бағытымыз лучизм: белгісіз әлемдегі адам болу қиындық пен қуаныш, жарық сәулелері арқылы бөлінеді деген идея ұсынады.

Лучизм – адам өмірінің қиындықтары мен қуанышын және түрлі жарық көздерімен жарықтандырылған барлық заттар жарықтың сәулелерімен бөлініп, айқындық жоғалтатын әлемнің белгісіздігін бекітетін жақын абстрактілік бағыттардың бірі.

Лучизм орыс суретшілері Михаил Ларионов (1881-1964) және оның әйелі Наталья Гончарова (1881-1962) шығармаларында 1908-1910 жылдары пайда болды. Ларионов «Лучизм» теориясын әзірледі және бұл терминді өзі ұсынды. Лучизм формальды талғамға тән.

Юрий Борев өнер тарихында өзіндік орны бар бағыт фувизм туралы да айта кетеді.

Профессор Е.Ысмайлов модернизм туралы: «Бұлар реалды өмірді танымайды, бұларға негізгі объект, негізгі тақырып қайғы, мистикалық қиял, сезім, ой дүниесі. Бүкіл әлемнің шындығын жеке адамның ойына әкеліп сыйғызбақ болады. Бұлар философиядағы синопсизмге, дүниеде «мен» ғана бармын, қалғанның бәрі, басқа адамдар да сезімнің жемісі, «мен» менің себепсіз сезім – бұл шындық өмір дегенге келіп қолын береді. Өмірді ойымызда бұзып, жасап ала береміз деген синопсизмнің теориясы Вайлдтің «искусство өмірді өзі жасайды» деген пікірімен қабысып жатады» – дейді. Модернизм – кең түрдегі жалпымәдени құбылыс, соған сәйкес ғылым, мораль және өнер мәдениеттің дербес саласы болып табылады және олардың әрқайсысы өз ерекшеліктеріне және өз дамуының логикасына сай дамуға тиіс. Модернизм дәуірін құрған төрт басым бастаудың ажыратылып көрсетілетіні жиі байқалады. Олар:



- этикалық формалардан азат жаратылыстану;
- индустриалдық техника;
- өнеркәсіп;
- формальды (ресми) құқықтық демократия.

Модернистік ақыл-ой шабытының маңызды үрдісі – ол болмыстың бұрынғы ойлау қол жеткізе алмаған жан-жақты негіздемелерін іздестіруден көрінетін танымға жаңаша көзқарас болды. Модернистер заттардың құбылыстық суреттелуіне қарсы шықты, өйткені, олардың пікірінше, сыртқы бейне немесе көрініс – болып жатқан әрекеттердің терең себептерін жасыратын перде ғана. Нақтылыққа көзқарастың өзі өзгерді: ол солай болып көрінетінге айналды. Сол себепті, модернистер пайымдағандай, құбылыстың арғы жағынан шынайы нақтылық болып табылатын жасырын мәнді іздеу керек. Нақ соның өзі, яғни нақтылық айқындалуға тиіс, ал ол үшін тікелей айқын нәрсені жайып, ашып көрсету қажет. Осының барлығы, бәрінен бұрын, жеке тұлға мен қоғамды зерттеуге жатқызылды, ол кезде болып жатқан үдерістерді модернистер санадан тыс жеке және санадан тыс ұжымдық әрекет көмегімен түсіндіреді. Модернизм ойлаудағы қазіргі заманға тән үстемдікті, дәстүрден қол үзуді бағдарлама түрінде жариялайды. Ал одан жаңаға табыну (култ) келіп шығады және басты қағида – жаңашылдық (инновацияшылдық). Әр саладан хабардар болуға (универсализм) ұмтылу да бағдарламаға салынған. Нақ сол модернизм іс жүзінде мәдениеттің барлық салаларын қамтыған, сондай-ақ діни, көркем және философиялық синтез жобаларын әзірлеген алғашқы ағым болды. Модернизмнің кейбір қайраткерлері біртұтас дін, біртұтас өнер, барлық уақыттар мен халықтар үшін біртұтас философия мәселесін қойып келді және бүгінде де қойып отыр. Ғылымда ол аралық тәртіптілікке бағыттаудан және орасан көп қорытындылаушы теориялар құрудан көрінді. Шын мәнінде, бұның барлығы да діни, философиялық, эстетикалық және ғылыми танымдарды, сондай-ақ әлемді іс жүзінде игеруді және өзгертуді біріктіретін «тұтас білімге», «жалпыға бірдей синтезге» жеткізуге тиіс еді. Жалпыға бірдей синтез жобасының мақсаты модернизмді тәжірибеге тарту болды. Әлеуметтік-экономикалық тұрғыда модернизм, әдетте, дәстүрлі қоғамнан индустриалды қоғамға өтумен байланыстырылады.

XX ғасырдың соңғы үшінші бөлігінде модернизм постмодернизмге ұласты.